

62/9

63:

~~přísně tajné~~

výtisk č.: 39

počet listů: 28

archiv bezpečnosti složek

4

II. správa MV - analytický odbor

ZPRÁVY

informační

ZAMYŠLENÍ NAD POLITICKÝMI PROCESY

Karel KAPLAN

Prožíváme dramatické dny. K jejich napětí nemalou měrou přispěly pronikající zprávy o politických procesech z poloviny padesátých let i o osudech těch, kteří byli postiženi. Rozsáhlost informací a jejich otřesný obsah dopadá na naše občany, vyvolává v nich trpké pocity a celou řadu otázek. Zvláště silně doléhají uvedené zprávy na členy a funkcionáře komunistické strany, z nichž velká část byla ve zmíněných letech ve funkcích, a cítí spoluodpovědnost za osudy naší společnosti. Mnozí si kladou otázku, jak to bylo možné, kdo to zavinil, proč tomu strana nezabránila, kdo nese odpovědnost. Odpověď si často nemohou sami dát, neboť zprávy, které získávají, jsou kusé, mnohdy jednostranné, neúplné a nepřesné. Volání po odpovědnosti, po tom, aby strana vyvodila důsledky, je silné. Nechybějí případy, kdy se jednotlivci snaží své osobní krize řešit odchodem ze strany.

Jako každý komunista, kterému leží na srdci osud republiky a socialismu, prožíval jsem trpké chvíle, když jsem se seznamoval před časem s podrobnostmi padesátých let. Byly to chvíle vnitřního utrpení, těžké deprese a rozporuplnosti, které násobily ještě neustálé a naléhavé otázky z řad mladší generace, její oprávněné znechucení, její výčitky a obviňování nás starších z nestatečnosti. To byl jeden z důvodů, který mne vede k napsání této užší studie i později snad i obsáhlejší práce, neboť jsem přesvědčen, o její prospěšnosti právě v této chvíli.

1. Počátek studené války

Druhá polovina roku 1947 je všeobecně uznávána za období zrodu studené války, která po pět let určovala atmosféru mezinárodního života. Pro studenou válku nebyla charakteristická pouze existence seskupení kapitalistických a socialistických států, nýbrž především vzájemné vztahy mezi nimi. Tato seskupení se počala formovat v tábory a krátce nato v bloky; izolovaly se navzájem a místo dřívější spolupráce mezi nimi postupně převládala nedůvěra a vzájemné podezírání. Obě strany očekávaly, že ve velmi krátké době dojde k válečnému střetnutí a připravovaly se na ně. Studená válka představovala tedy jednu zvláštní formu soužití kapitalismu a socialismu ve světě, formu, která neslibovala nic dobrého žádné z grupujících se zemí ani obyvatelům této planety. Není naším cílem zkoumat příčiny a kořeny tohoto stavu. Konstatujeme jen, že studená válka se stala důležitým faktem světové politiky.

Od druhé poloviny roku 1947 se dva světové tábory počaly formovat již intenzívně. Koncentračním bodem kapitalistického se stala Amerika, socialistického Sovětský svaz. Základem probíhající integrace v prvním případě byl nejdříve Marshallův plán hospodářské pomoci, která se později rozšířila i na pomoc vojenskou. V druhém případě šlo o základnu, která měla spíše ideově politický charakter. Socialistický tábor se totiž utvářel na principu "sovětského modelu socialismu", k němuž se každá členská

Vydal: analytický odbor
II.správy HS-StB

Dne 19. června 1968

I N F O R M A Č N Í Z P R A V O D A J č. 4

Doba žádá odpověď na četné otázky; žádá mj., abychom se dokázali orientovat v záplavě zpráv a úvah o minulosti, abychom se pro svou další práci poučili z draze zaplacených zkušeností, jakými jsou i politické procesy z padesátých let.

V Nové myslí č.6/68 začala vycházet studie historika doc. Karla Kaplana, CSc. "Zamyšlení nad politickými procesy". Protože zájem o tuto práci je z pochopitelných důvodů mimořádně velký, otiskujeme její první část (další již vydávat nebudeme); doporučujeme vám včas si zajistit příští čísla měsíčníku Nová mysl, v nichž bude pokračování.

Studie nám pomůže chápat události ve všech souvislostech na základě přesných historických faktů, pomůže vidět podmíněnost různých jevů a zvážit nejen intenzitu vnějších a složitost vnitřních podmínek, ale také objektivní a především subjektivní příčiny četných deformací v životě naší společnosti.

Dalším důvodem bylo vědomí, že musíme zabránit opakování nezákonností v jakékoli podobě a rozsahu. To si vyžádá řadu opatření v našem politickém životě, v politickém systému, ale přispěje k tomu také jistě znalost pravdy, která nemůže škodit, nýbrž jen straně prospět.

Přál bych si, aby čtenáři takto chápali můj skromný příspěvek k hledání pravdy o polovině padesátých let, která, ať chceme nebo nechceme, jsou součástí socialistické přestavby naší společnosti. Socialismus se v procesech zpronevěřil svému poslání, přehlušil v sobě to, co pro něj mělo být nejtypičtější - humanismus. Takové konstatování i ovšem nevyklučuje skutečnost, že to byla i doba pozitivních činů.

Ve své studii soustřeďuji pozornost výkladu především na politický proces dosud považovaný za hlavní - na proces s takzvaným protistranickým centrem. Pokusím se zachytit nejvýznamnější domácí i zahraniční politické příčiny a vlivy, které vedly k nezákonnostem a k politickým procesům, popsat mechaniku či technologii výroby politických procesů. Samozřejmě rozsah studie i čas mne nutí omezit se na proces jeden, a jak věřím, nejtypičtější a nejvhodnější ke zpracování už dnes, jednak proto, že o něm nejvíce dosud známe, neboť v jeho přehodnocení byl učiněn největší krok kupředu, a také proto, že mechanismus přípravy a průběhu politických procesů se v něm promítl v nejvyhraněnější podobě. Přitom samozřejmě nikterak nepopírám význam a morální povinnost zkoumat i ostatní politické procesy, ať už postihly komunisty či nekomunisty.

Jsem si vědom, že nemůžeme ještě poskytnout všestranný pohled na politické procesy, nicméně

budeme usilovat o to, aby byl co nejširší. Pokusím se zasadit politické procesy do širšího rámce, neboť jenom to může přispět k jejich pochopení. Proto také jsem volil při zpracování formu komentovaných dokumentů (pocházejících převážně z archívu ÚV KSČ), přičemž ne vždy najde čtenář autorovo stanovisko a musí se stát sám jeho tvůrcem.

Studii rozčleňuji do tří dílů. Prvý obsahuje hledání kořenů a vytváření podmínek pro hlavní politické procesy; druhý bude shrnovat přípravu a průběh politického procesu; v třetí se budu zabývat dnes už "dějinami rehabilitace", čili dalšími osudy procesů.

Žádám čtenáře, aby studii chápali a posuzovali jako první pokus komunistického historika o širší pohled na politické procesy. Jsem si vědom, že nesou všechny znaky a důsledky omezenosti doby.

Je pouhým příspěvkem k poznání nedávné minulosti a současně chce být podnětem pro ty, kdož hledají odpověď na řadu dnes ještě aktuálních problémů. Domnívám se, že přes všechny výhrady alespoň částečně svoje poslání splní.

země postupně přibližovala. Všechny pokusy o "specifické cesty k socialismu" či o odlišení se od sovětského systému se tehdy označovaly za projev buržoazního nacionalismu, za nepřátelský poměr k SSSR, neslučitelný se socialismem.

Jedním z nejvýznamnějších mezníků při formování socialistické soustavy bylo Informační byro devíti komunistických stran. Na jeho ustavující schůzi v září 1947 se sjeli zástupci komunistických stran Sovětského svazu, Bulharska, Jugoslávie, Polska, Maďarska, Rumunska, Československa, Itálie a Francie. Nemáme k dispozici úplný záznam této první schůze, a proto můžeme o obsahu jejího jednání soudit pouze z vydaných projevů a heslovitých, a tudíž velmi nepřesných poznámek některých účastníků (R. Slánský, a Š. Bašťovanský), a pak z jejich reakce na diskusi. Jedno je nesporné. Kritika politiky francouzské a italské strany, které byly donuceny odejít z vlády, vedla k odmítnutí parlamentní cesty k socialismu a také ke krajně nedůvěřivému postoji k postupu některých dalších stran, mezi něž náležela i KSČ, jejichž politická orientace vzbuzovala u ostatních obavu o další osud revoluce.

Informační byro charakterizovalo mezinárodní situaci a úkoly komunistických stran. Mezi hlavní rysy světových vztahů řadil A.A. Ždanov přípravu imperialismu v čele s USA k světové válce. Součástí této přípravy tvořily politické a ideové útoky světového imperialismu proti zemím lidové demokracie a SSSR. Proto podle jeho vývodů spočíval prvořadý úkol komunistického hnutí v boji proti americkému imperialismu jako hlavnímu nepříteli míru a socialismu a zejména proti jeho "invazi do Evropy".

Tento zápas měl probíhat ve všech oblastech společenské činnosti, ve všech zemích. Všichni účastníci se Ždanovovým hodnocením souhlasili a snažili se je promítnout do politiky vlastních stran. Ustavující schůze Informačního byra tudíž znamenala kromě jiných výsledků hlavně ideové sjednocování komunistických stran socialistických zemí pod vedením KSSS, což připravovalo cestu k vytvoření tábora. Ovšem tento proces neprobíhal zdaleka hladce a bezkonfliktně.

2. Změny koncepce československé politiky

Nyní se alespoň ve stručnosti podívejme na rysy pounorového vývoje Československa. Byl výrazně ovlivněn hlubokými změnami dosavadní politické koncepce státu, které postupně vyústily v úplně jiné pojetí socialismu.

V politické oblasti se změna promítla jako přestavba politického systému. Dřívější systém budovaný na zásadě více politických stran se přetvářel v model, jenž se opíral o monopol moci komunistické strany a soustavu převodových pák dalších společenských organizací. Komunistická strana se postupně přebudovala ve stranu moci. Tyto přeměny zasáhly do politického a společenského života země velmi hluboko. Uveďme jen některé jevy pro naše pozorování zvláště významné. Mocenské postavení komunistické strany vyvolalo u jejích příslušníků, zejména funkcionářů, opojení z moci. Tento celkem přirozený důsledek každého vítězství třídy a její politické reprezentace byl provázen silným sektářstvím. Projevilo se zejména kolem květnových voleb 1948, ale i později,

protože se pevně zakořenilo v politickém životě a přerůstalo v některých místech (zejména v pohraničí) až v administrativní zákroky proti části občanů. S tím souvisel i nový pohled na příslušníky nekomunistických stran - nikoli už jako na politické partnery či snad odpůrce, ale jako na třídní nepřátele.

Nový politický systém rozrušil také dřívější, i když nedokonalou soustavu zábran proti zneužívání moci, která vyrůstala z existence více politických stran a důsledné dělby moci. Tato soustava se rozpadala a nová, která by odpovídala principu mocenského monopolu jedné strany, se nevytvořila. Postupně se ustaloval stav, v němž se za normální považovala praxe, která výklad jednotlivých zákonů podřizovala momentálním politickým potřebám, což se pak zase zdůvodňovalo jako nezbytnost vedoucí k upevnění moci dělnické třídy.

Vedoucí funkcionáři strany a státu při různých příležitostech sice odsuzovali výstřelky sektářství a nezákonnosti. Ovšem jejich výzvy byly příliš obecné a neměly účinek. Jako příklad mohou posloužit známé projevy Kl. Gottwalda namířené proti "různým králům a králíčkům", proti "zpychnutí" apod. Pravda, nechyběly ani úvahy o tom, jak těmto negativním jevům, jež poučnorový vývoj provázely, vážně čelit. Kl. Gottwald uvažoval o opozičních skupinách či stranách; A. Zápotocký o kontrolní funkci Národní fronty či ROH. Uvedené úvahy byly sice zajímavé, ale nereálné. Rodily se v době, kdy všechny takové náměty a myšlenky Informační byro odmítalo a známkovalo jako nemarxistické. A tak měla nakonec funkci obrany společnosti proti zneužití moci, jak to na zá-

řijovská ÚV KSČ v roce 1948 oznámil Kl. Gottwald, převzít komise stranické kontroly (dále KSK).

To ovšem bylo řešení zcela nedostatečné a život to brzy potvrdil. KSK totiž úlohu garanta proti zneužití moci ihned od počátku své existence neplnila a v průběhu dalšího vývoje působila dokonce zcela opačně. Stala se časem sama jedním z nositelů protizákonných opatření, iniciátorem řady obvinění a neoprávněných bezpečnostních zásahů. Vyrostl z ní obraz, je řečeno "bezpečnostní útvar" ve straně. Přebírala metody státní bezpečnosti, předávala jí své poznatky, a naopak získávala poznatky od ní. Právo-
moc KSK byla velká. Rozhodovala o osudech lidí a shodovala se s Bezpečností o tom, že konstruovala "případy nepřátel a agentů". S její činností se ještě setkáme, nyní jen poznamenejme tato fakta. Komise stranické kontroly jmenovala své zmocněnce do centrálních státních orgánů a do všech krajských výborů KSČ. Jejím úkolem bylo sledovat činnost těchto orgánů, upozorňovat na nepřátelské metody a živly. Hlavní postavou a duší komise se stala J. Taussigová.

Také v hospodářské oblasti došlo k takovým změnám, že lze mluvit o nové hospodářské politice. Nejvýrazněji se projevila ve vztahu k malovýrobě a jejímu poslání. Dřívější proklamacie o zachování soukromého vlastnictví, v malovýrobě, jež vyhlašovaly všechny politické strany včetně komunistů, byly zapomenuty a zájem se soustředil na hledání cest malovýroby k socialismu, přičemž za jedinou alternativu vedoucí funkcionáři komunistické strany považovali sovětský vzor.

Změna se připravovala v kulturní oblasti. Mohli bychom ji stručně charakterizovat jako přechod k

prosazování socialistického realismu. Když se v roce 1948 připravoval sjezd národní kultury, organizační sekretariát ÚV KSČ po diskusi mezi R. Slánským a G. Barešem o tom, zdali se už na sjezdu má vystoupit s prosazováním socialistického realismu, rozhodl, aby se řešení odsunulo až na dobu po volbách. Do tohoto období spadají též první konflikty s tvůrci, kteří se tehdejšímu pojetí socialistického realismu vymykali.

O podstatných změnách v politické, hospodářské a kulturní oblasti pouňorového života československé společnosti se zmiňujeme proto, že právě ony spoluvytvářely atmosféru doby, vyvolávaly politické a sociální napětí v zemi, vedly k narušení dosavadních demokratických vztahů mezi vrstvami obyvatel a zejména proto, že realizace těchto změn vyžadovala uplatnění administrativních zákroků a "tlaku shora".

Všeobecné napětí pouňorového vývoje se stupňovalo. Přispívá k tomu, kromě zmíněných změn v celkové politice, i řada faktorů tehdejšího společenského vývoje, z nichž připomeňme alespoň základní: hospodářské obtíže, rušivé politické události, mezinárodní vlivy a také existující činnost nepřátel.

V druhé polovině roku 1948 se ohlásily silné zásobovací těžkosti. Na trhu se opět nedostávalo potřebné zboží - jak potraviny, tak průmyslové výrobky. Výkup obilí probíhal neuspokojivě. Pociťovaly se důsledky sucha a rovněž nejistota, která zachvátila část rolníků. Opět se rozrůstal černý trh. Mezi dělníky vznikala nespokojenost a citelně se projevovala. Objevovaly se hlasy vyjadřující nedůvěru vládě spolu s ostře prosazovaným požadavkem na zvýšení mezd.

Z této kritické situace se hledalo východisko. A řešení směřovalo především k tomu, aby se odstranila nespokojenost dělníků. Zajišťovalo se přednostní zásobování na závodech, prováděly se kontroly u obchodníků a rolníků. Rodiny živnostníků, obchodníků a rolníků, kteří nesplnili dodávky, neobdržely lístky a poukazy na textil.

Způsob řešení problémů pouhonorového vývoje porušoval předchozí demokratické vztahy mezi třídami a skupinami obyvatel tím více, čím zřetelněji se v něm postupně uplatňovaly a sílily administrativní a bezpečnostní metody. Líčení dalších příkladů, a nebylo by jich málo, by jen kvantitativně násobilo naznačené již tendence. A zatím vývoj šel dále k obsahově novým formám. A proto pokračujme.

3. Ideový odkaz rezoluce Informbyra o KSJ

Přejdeme nyní k mezinárodním vlivům na československou společnost. Nejdříve budeme sledovat vlivy, které působily od poloviny roku 1948 a jsou zejména spojeny s usnesením Informačního byra o situaci v Komunistické straně Jugoslávie.

Informační byro na své druhé schůzi v červnu 1948 přijalo usnesení o Komunistické straně Jugoslávie. Spory mezi vedením KSSS a KSJ se tím "zmezinárodnily", přerostly ve spor Informbyra a KSJ. Vedení jugoslávské strany bylo prohlášeno za tvůrce a vykonavatele nemarxistické politiky. Pro naše další zkoumání jsou důležité především tyto skutečnosti: a) Informační byro přijalo za své zásady stalinské teorie o zostřování třídního boje za

socialismus; b) prohlásilo za jediné a rozhodující měřítko věrnosti socialismu vztah k Sovětskému svazu; c) odsoudilo myšlenku specifických cest k socialismu a zahrnulo je mezi projevy buržoazního nacionalismu, kterému se zároveň vyhlásil rozhodný boj jako jednomu z hlavních nebezpečí pro komunistické hnutí. Tyto myšlenky rezoluce Informačního byra výrazně a osudově zasáhly do utváření socialistického tábora. Vtiskly nesmazatelnou pečeť a stanovily nové hranice vzájemným vztahům mezi jednotlivými státy a zejména vztahům SSSR s ostatními lidovými demokraciemi. Rezoluce se také pokusila teoreticky zdůvodnit poučku podle níž utváření socialistického tábora může probíhat pouze na principech sovětského modelu socialismu; právě tato její část hluboce a nadlouho poznamenala budoucnost socialistického tábora.

Všechny členské strany s rozhodnutím Informbyra souhlasily. Mnohé přezkoumaly svou předchozí činnost a provedly většinou neodůvodněně sebekritiku. V postoji československých komunistů se však objevily určité, i když málo významné, nesrovnalosti ve vztahu k rezoluci KSJ. Nicméně stojí za povšimnutí.

Hlavní teoretické postuláty a politické zásady, které Informační byro ve své rezoluci proklamovalo a činilo závazné pro politiku všech členských stran, byly v přímém rozporu s dosavadní cestou Československa k socialismu i s potřebami tehdejšího stavu a potřeb dalšího pohybu společnosti. Všechny pokrokové síly v zemi a také komunisté se vyslovovali doposud pro specifickou československou cestu k socialismu. Tu však Informbyro odmítlo. Tato náhlá změna přispěla k oslabení sociální základny socialistické přestavby společnosti. Podobnou úlohu

sehrála teorie o zostřujícím se třídním boji, jejíž přijetí násobilo rozpory mezi komunisty a ostatními přívrženci socialismu. Konečně také útok proti nacionalismu ve formě, v jaké se vedl a chápal, byl v přímém protikladu s dosavadním demokratickým nacionalismem, jenž ovládal vědomí českého i slovenského národa a jehož využití tvořilo jeden ze zdrojů masového charakteru komunistické strany. Celý duch a smysl rezoluce Informbyra byl v rozporu s potřebami československé politiky a její plnění oslabovalo možnosti řešit další nazrálé úkoly socialistického procesu.

Komunistická strana Československa však přijala všechny body rezoluce Informbyra. O výsledcích této historické schůzky podával R. Slánský zprávu předsednictvu ÚV KSČ 28. června 1948. Ze zápisu jeho informace vyjímáme:

- "I my se musíme poučit na příkladu Jugoslávie, k čemu vede zpyšnění, když se z úspěchu zatočí hlava. Proto s. Gottwald zdůvodňoval skromnost. Musíme si říci, co pro nás bude znamenat boj proti zbytkům kapitalismu - třídní diferenciaci, omezování zbytků kapitalistických tříd. Je třeba přezkoumat naši zemědělskou politiku z nového zorného úhlu."

A. Zápotocký sice ještě prosazoval, aby zhoršené stranické vztahy nezasáhly hospodářské styky mezi ČSR a Jugoslávií a rovněž mezistátní styky, ale Kl. Gottwald už tuto možnost spojoval s předpokladem, že v Jugoslávii v dohledné době dojde k zásadnímu obratu ve straně.

Jugoslávská rezoluce Informbyra se zřejmě stala i předmětem krymských rozhovorů Stalina a Gottwalda na podzim 1948. Bylo to v době, kdy se již

odsuzovala "specifická" cesta a přitom Stalin ještě potvrdil správnost politiky KSČ do února 1948, i když se specifika veřejně ještě neodřekla. Kl. Gottwald se o Stalinově souhlasu zmínil na listopadovém zasedání ÚV KSČ a V. Kopecký jej komentoval takto:

- "Pro vedení KSČ je to nejdražší pochvalou, když s. Stalin vyjádřil s. Gottwaldovi názor o naší politice slovy: "Molodci". A víte, co to znamená, když s. Stalin řekl "molodci"?"

Listopadové zasedání ÚV KSČ bylo však již v těch bodech, jež určovaly budoucí směry politiky a zejména pak řešení třídních vztahů ovlivněno výsledky rozhovorů Stalin - Gottwald. Hlavní důraz položila schválená zde politická linie na omezování a zatlačování kapitalistických živlů. Mezi tyto živly se podle nových měřítek počítala již i velká část středních vrstev. Rozhovory také ovlivnily výklad bodu jugoslávské rezoluce o kolektivizaci a likvidaci kapitalistických tříd, třebaže Gottwald ještě vystupoval proti přílišnému spěchu a ukvapenosti v kolektivizaci, což podle něho právě rezoluce kritizovala.

Přes tyto zmíněné rozdílnosti, přesněji nesrovnalosti, však nejvýznamnější výsledek pléna spočíval v tom, že politické zásady rezoluce KSJ pronikaly do vědomí politicky aktivní části obyvatel, tj. vykoravatelů politické linie. Zejména teorie o zostřujícím se třídním boji opřená a skloubená se sektářskou politikou rychle zakořenila v politickém myšlení i praxi.

Tyto zásady a teorie pronikaly prostřednictvím tisku a jiných sdělovacích prostředků do všech

—vrstev společnosti. Omezíme se však pouze na to, jak ovlivňovaly hlediska a myšlení těch, kdo politickou linii určovali. Uveďme nejdříve svědectví o tom, jak byla zdůvodňována potřeba změny politiky. Z tohoto hlediska je zajímavá část projevu R. Slánského na poradě krajských tajemníků v září 1948. Pro naše zkoumání je to stanovisko zajímavé ze dvou hledisek. Jednak ohlašuje změny v politické linii a spojuje je s rezolucí Informbyra a s rozhovory Stalin - Gottwald. Jednak naznačuje, že československá politika do Února byla Stalinem schválena, po Únoru přece jen kritizována.

- "My všichni si hned po Únoru neuvědomili tyto leninsko-stalinské poučky o tom, že přechod od kapitalismu k socialismu je veliká etapa, která je provázena ne zmírněním třídního boje, ale jeho neustálým zostřováním, jak nám připomněla rezoluce Informačního byra o jugoslávské otázce. Mnozí soudruzi si mysleli, že Únorem už máme za sebou třídní boj, že už jsme natolik silní, že reakce nám už žádný odpor nebude klást, mluvili o zbabelosti reakce, která se projevila v Únoru, a mysleli, že bude zbaběle ustupovat dále, přizpůsobovat se, že tu máme před sebou období klidného vývoje k socialismu.

Pravda, mluvili jsme sami před Únorem o klidném vývoji k socialismu, o československé cestě k socialismu, která na rozdíl od ruské cesty se vyznačuje tím, že je to cesta klidná.

Po návratu s. Gottwalda ze Sovětského svazu přijde náš ÚV, předsednictvo strany s celou řadou nových taktických problémů, propracuje nově politiku strany na celé řadě úseků tak, jak to odpovídá.

novým podmínkám zostřujícího se třídního boje

Je přirozené, že jsme se v naší politice dopustili řady chyb, že zvláště pokud jde o podceňování síly reakce jsme nebyli dost bdělí a že jsme se zostřením boje proti reakci měli začít dříve.

Musíme uplatňovat ostrá, administrativní opatření proti reakci. Musíme přestat reakci hrozit. Právě nám bylo vytýkáno, že mnozí představitelé strany pronášejí silná slova, ale skutek utek ...

Tento shovívavý liberální poměr, názor, že nějakým ostrým zákrokem zhoršíme situaci a popudíme proti sobě reakci, tento názor ve straně byl a nãnoze i je, a my jej musíme ostře potírat a ukázat jeho chybnost, závažnost, škodlivost."

- Kl. Gottwald na schůzi předsednictva ÚV KSČ 13. ledna 1949, když se projednávala zásobovací situace na Slovensku: "Podle soudruha Širokého je to tak, že tam (na Slovensku, pozn. K.K.) reakční živly neprojevují aktivitu, že neorganizují intenzivní ilegální práci a že také nehledí sabotovat aspoň neorganizovaným způsobem. Pravda je, že v českých zemích v tomto směru jsme na tom tak, že tady reakce naopak velmi intenzivně pracuje. Letáky zmizely, ale organizace podpolních skupin pokračuje, zintenzivňuje se styk s emigranty... Je mnoho zatčených, trestních oznámení atd. Mám obavu, aby to nebylo tak, že je u nás chytají a u nich ne, a proto se neprojevují. Strana na Slovensku si musí být vědoma, že další perspektiva je perspektiva velmi ostrého boje. Že opatření, která budeme muset dělat na cestě k socialismu při zatlačování a omezování, nutně k tomu vedou a že je třeba vzít na to kurs. Současný stav je možno vysvětlit strýcovským poměrem ..."

"Je třeba (Lidovým milicím - K.K.) věnovat velkou a vážnou pozornost tím více, že sami říkáte, že státní aparát není dost spolehlivý. My sami to neděláme z legrace. Nezeměňujme milicí aparát, ale mějme ji při ruce pro každý případ."

- Rudolf Slánský 11.3.1949 na poradě krajských tajemníků: "V této souvislosti nyní při zprávách, které dostáváme z ministerstva vnitra, vidíme, že mezi lidmi, kteří jsou zatčeni, nacházíme stále mnoho lidí, kteří jsou členy strany. Zatkli jsme nedávno nebezpečnou skupinu ilegálních pracovníků a bylo mezi nimi velmi mnoho členů strany. Musíme se vždy dívat, kdo kterého člena doporučil a za ním potom jít a říci, jak jí mohl toho člověka doporučit, když je to špión a zrádce ... Nejnebezpečnější nepřátelé jsou ti, kteří se skryjí v našich řadách. Ani člověk, který není členem naší strany, není tak nebezpečný..."

My, soudruzi, podceňujeme vůbec tuto práci dnešní reakce. Musíme stále bdít. Reakce se bude pokouše o sabotáže. Máme mnoho agentů. Tři roky měla anglo-americká propaganda možnosti pomocí ministrů a různých přísluhovačů si zde budovat svou špionáž. Soudruzi, potom počítejme, kolik lidí jsme museli pustit, kolik úředníků a kolik studentů. Vezměte si ty důstojníky, kteří nám ujeli. Musíme si myslet, že tady, je třeba, abychom byli bdělejší, abychom přesvědčovali a abychom nakonec měli oporu v masách a tam, kde se pokouší rozvrátit, drtit s bdělostí komunistů."

Teorie rozšiřování třídního boje postupně ovládla funkcionáře komunistické strany a ovlivňovala jejich pohled na společnost. Od rozsáhlé propagandy této teorie, od ostrých slov vedoucích představi-

telů, v nichž se tak často objevovala chvála bezpečnostních zákroků, se přešlo také k činům.

Prováděly se změny v řízení bezpečnosti. Na její adresu zaznívaly kritické hlasy stranických funkcionářů, vyčítající jí liknavost a nedůslednost. Na zářijové (1948) poradě krajských tajemníků si např. zástupce Karlových Var stěžoval:

- "Přesvědčili jsme se, jak kolísavá je naše státní bezpečnost. Projevilo se to, když KV KSČ dal příkaz k zatýkání rozvratných živlů z řad Sokola". Na březnové poradě v roce 1949 zdůrazňoval J. Pavel, že musí objasňovat členům strany, že bezpečnost není jen zavírat lidi. "Při podrobnějším vyšetřování zjistíme, že jsme nepracovali správně politicky, že s těmi 2 - 3 reakcionáři jsme zatkli spoustu nevinných lidí... Tak jako například na Liberecku si dali (pracovníci NB - K.K.) jako závazek k IX. sjezdu strany, že zatknou tolik a tolik lidí."

Také na Slovensku se pozornost obracela k represivním metodám. Předsednictvo ÚV KSS 5.2.1949 projednávalo zprávu D. Okáliho o některých bezpečnostních opatřeních a o ochraně strany proti záškodníkům, ve které už nalézáme několik případů protistátních skupin, v nichž byli komunisté. Projedeme-li hlavními diskusními vystoupeními, zjistíme, jak mocně už působila teorie zostřujícího se boje a ovzduší podezřívavosti. Uveďme alespoň některá stanoviska:

- M. Chudík: "Bylo by dobré dostat do pověření soudruha z III. odboru (bezpečnostní, K.K.), který by byl nenápadným zaměstnancem".

- K. Šmidke: "... celá řada lidí, možná i tisíce, vnikla do strany, aby postupně se připravila na nejrozkladnější práci uvnitř strany a státu."

- Š. Baštovanský: "Nepřítel chce vyvolat tříštění. Otázka poměru Čechů a Slováků. Jsou členové předsednictva, kteří to špatně vysvětlují."

- V. Široký: "To je důsledek naší neostražitosti, že do redakce Pravdy se dostala špiónka. Do SNB a armády též. Na velmi exponovaných místech mají své agenty. To je známé."

A závěry jsou adekvátní diskusi:

"Uložit národní bezpečnosti, aby měla svoji síť v závodech a úřadech, síť důvěrníků NS."

Usnesení přijaté po diskusi pak kromě jiného obsahovalo:

"Předsednictvo ÚV KSS konstatuje, že rozvratná práce reakce je zlehčována podceňováním potřeby zvýšené ostražitosti komunistů vůči třídnímu nepříteli."

Neostražitost a nedbalost v kádrové politice měla až dosud za následek, že agenti mezinárodní reakce dostali se do některých hospodářských odvětví našeho života, do bezpečnostních orgánů, do strany.

Svolat poradu tajemníků krajských výborů a pojednat tam o boji proti domácí reakci."

Brzy se začaly připravovat změny v dosavadním řízení bezpečnostních útvarů. Opustila se praxe, kdy podléhaly do určité míry stranickým a státním orgánům v okrese, kraji, popřípadě ústředí a podřídily se přímo (zejména útvary státní bezpečnosti)

vyššímu velitelství; v krajích a ústředí vznikly bezpečnostní pětky složené z vedoucího tajemníka KSČ, bezpečnostního referenta KSČ, velitele státní bezpečnosti, velitele národní bezpečnosti a bezpečnostního referenta národního výboru. "Pětka má za úkol kontrolovat práci v kraji, řešit kádrové otázky a koordinovat bezpečnost v souladu s politikou strany v kraji".

Vytvořením bezpečnostních pětek zanikly dosavadní bezpečnostní komise. Také stranické organizace v Bezpečnosti se vyjmuly z pravomoci příslušných územních orgánů a podřizovaly se většinou jmenovaným ústředním politickým orgánům. Tato reorganizace řízení Bezpečnosti představovala významné novum. Bezpečnost totiž (zejména státní) od tohoto momentu nepodléhala již ani kompetenci státních orgánů, ani kontrole stranických či jiných volených orgánů a podřizovala se pouze centrálním institucím, kterou reprezentovala bezpečnostní pětka, jejíž složení bylo obdobné jako v kraji. V jejím čele stál R. Slánský, jejími členy (po dobu své funkce) byli J. Veselý, K. Šváb, L. Kopřiva a A. Čepička ad. O činnosti pětky dostával zprávy Kl. Gottwald a A. Zápotocký. Předsednictvo ÚV KSČ o závažných otázkách Bezpečnosti již nejednalo, různé její činy bralo pouze na vědomí. Teprve později vzniklý politický sekretariát ÚV KSČ byl o některých věcech informován anebo i rozhodoval některé otázky. V činnosti bezpečnostních pětek se ustálila taková praxe, že projednávala a schvalovala návrhy bezpečnostních orgánů na zatýkání osob, seznamovala se s výsledky vyšetřování a na jejich základě doporučovala další opatření. Rozhodnutí ústřední pětky o zatčení významných osob schvaloval Kl. Gottwald a politický sekretariát.

Rezoluce Informbyra o KS Jugoslávie vypověděla válku buržoaznímu nacionalismu. Chápala je jako nedocení vedoucí úlohy Sovětského svazu a KSSS v komunistickém hnutí a socialistickém táboře i jako pokus uplatňovat vlastní politiku, byť jen nepodstatně odlišnou od sovětského modelu. Hlasy, které upozorňovaly na nebezpečí nacionalismu v Československu, zaznívaly už v době výměny dopisů mezi KSSS a KSJ a po rezoluci ještě zesílily.

- 9.6.1948, když předsednictvo ÚV KSČ jednalo o rekonstrukci vlády, vystoupil Kl. Gottwald proti názoru, že mají slovenští soudruzi málo míst ve vládě, a prohlásil, "na Slovensku máte vnitřní správu v rukou ... to, co vy děláte, je provincionalistická a sektářská politika."

- 28.6.1948 v diskusi předsednictva ÚV KSČ o výsledcích Informbyra formuluje V. Kopecký problém otevřeně: "V Jugoslávii proniká buržoazní nacionalismus. Jsou to nebezpečné formy. Podobné tendence se objevily také na Slovensku. Třeba je důrazně potírat."

- 2.7.1948, rezoluce předsednictva ÚV KSSS vyslovila bezvýhradný souhlas s výsledky Informbyra a dodávala na vlastní vrub: "V oblasti vlastních problémů považuje předsednictvo za potřebné vyvodit závěry především z nesprávného teoretického oceňování velkého vítězství lidové demokracie nad reakcí, z vlivu maloměstáckého nacionalismu ve vlastních řadách..."

- V září 1948 mluví už V. Široký výš, na samém vedení, když se na ÚV KSSS prohlašuje: "Důležitým problémem našeho socialistického rozvoje je vliv

maloměstáckého nacionalismu v naší straně a tím i v určitých vrstvách našeho lidu. Musím sebekriticky podtrhnout, že vlivu maloměstáckého nacionalismu se neubránily ani vedoucí orgány strany."

- V lednu 1949 odráží už diskuse předsednictva KSČ o vyživovací situaci na Slovensku zřejmou nedůvěru a podezření:

.- Kl. Gottwald: "Třeba se na to podívat (na zásobovací těžkosti, pozn. K.K.) politicky, co za tím vězí. Mám obavy, že za tím vězí více než neschopnost. Jestli za tím nevězí něco po stranicko-politické linii. Tady není u vedoucích soudruhů, kteří pracují na Slovensku, takový poměr ke straně a k její politice... a že neplní politiku strany a přesvědčení, že ji plní formálně. Ale ve vedení strany, ve vedení státního aparátu není něco v pořádku. Nemůže to jinak být. Někde to musí vězet. Mám pořád dojem, že z toho konce hrozí politické nebezpečí..."

I z tohoto krajně zhoštěného obrazu geneze "buržoazního nacionalismu" je zřejmé, jak závěry rezoluce Informbyra hluboce působily na život komunistické strany v Československu. V československém případě šlo ovšem hlavně o uspořádání česko-slovenských vztahů, a proto kritika slovenských funkcionářů předurčovala další osudy lidí, na které ještě dosud jen v obecné poloze mířila.

4. Politické případy v komunistické straně

Myšlenková náplň "jugoslávské rezoluce" působila také na řešení některých disciplinárních záležitostí v komunistické straně. Především se problémy

změnily v "případy". Shodné v nich bylo to, že do nich zasahovaly stranické a bezpečnostní orgány.

Prvním významnějším byl "Kolmanův případ". Vypukl na podzim 1948, v době, kdy Kl. Gottwald dlel na návštěvě na Krymu, tedy po "jugoslávské rezoluci", kdy mnozí očekávali kritiku dosavadní politiky KSČ. Tehdy vystoupil universitní profesor a dřívější pracovník sekretariátu ÚV KSČ A. Kolman a kritizoval praktickou stranickou politiku.

- Obsah Kolmanova prohlášení charakterizovala M. Švermová 29.9. takto: "Očekával sebekritiku nejen v dílčích chybách, ale v provádění politiky strany. Přitom naznačil, že politika s. Gottwalda je nesprávně prováděna tzv. praktickým vedením (s. Slánský, Švermová, Bareš)... Ti tři prý nechápali marxisticko-leninskou politiku... Strana se prý dostala z pozic marxismu-leninismu a zastává stanovisko mezitřídní. Dopustili jsme, že třídní nepřítel rozvíjel v našich řadách antisemitské názory, prováděli jsme nesprávnou politiku, pokud jde o zemědělství, SNB, došlo prý ke srůstání s třídním nepřítelem... Nesprávně jsme prováděli národnostní politiku (s. Köhler). Třeba změnit, nejen napravit, ale změnit politiku a provést sebekritiku, ukázat straně, v čem chybila..."

Prof. Kolman postavil 1. proti sobě na jedné straně s. Gottwalda a na druhé straně praktické vedení, 2. obvinil celou stranu, že odešla od správné linie a nedělá marxisticko-leninskou politiku. Hovořil o soustavě chyb..."

Teprve po návratu Kl. Gottwalda rozhodlo předsednictvo vyloučit A. Kolmana ze strany. "Případ

- Kolman" pro nás skončil. V SSSR ovšem pokračoval. Kolmanova kritika vycházející ze sektářských pozic, mohla i být načasovaná na předvečer očekávané diskuse o československé politice. Avšak ani tato skutečnost by nemohla ospravedlnit ani způsob, jakým ho předsednictvo ústy V. Kopeckého odsoudilo, ani další zásahy proti A. Kolmanovi. Ještě v ČSR byl totiž internován ve své vile, musel opustit republiku, v SSSR jeho diskriminace pokračovala. Teprve po roce 1956 byl rehabilitován.

Druhý, svým způsobem významnější, byl "karlovarský případ". Od počátku roku 1949 se ozývaly stížnosti na činnost stranických orgánů - krajského i okresního - v Karlovarském kraji. Nepochybně zde docházelo nejen k častým zásahům odporujícím zásadám vnitrostranického života, ale také k opatřením, která odporovala zákonům. Šlo o křiklavé případy nezákonnosti vyplývající ze sektářského kursu tehdejší politiky. Stížnosti řešila komise stranické kontroly a bezpečnostní orgány. Použily bezpečnostních metod a tak vznikl "karlovarský případ".

- 26.4.1949 podával L. Kopřiva zprávu sekretariátu ÚV KSČ. Mimo jiné řekl: "Byli jsme informováni, že na krajském sekretariátu sedí třídní nepřítel. Udělali jsme na sekretariátě prohlídku, u s. Tanenbauma (bezpečnostní referent KV KSČ, pozn. K.K.) i v bytě. Strana (na Karlovarsku, pozn. K.K.) si nezískala svou prací a politikou důvěru mas a jejich podporu. Autorita strany a kázeň jsou budovány na strachu. Když jsme se ptali dělníků, příslušníků strany, řekli otevřeně, že "mají strach z lidí na okrese a na kraji". Mezi dělníky se mluví tím způsobem, že jeden druhému říká, půjdeš do

lágru. O Tanenbaumovi, mezi námi řečeno, se soudruzi domnívají, že je v cizích službách. Nic jsme ne našli."

- 2.5.1949 o poměrech v Karlovarském kraji jednalo předsednictvo ÚV KSČ. Zpráva obsahovala řadu případů hrubého porušení norem stranického života a zákonů. Alespoň některé uveďme: - "Prověřování členů a funkcionářů dělo se hlavně prostřednictvím bezpečnostních orgánů. Různé výroky pronesené na členských schůzích strany byly některými okresními sekretariáty hlášeny stanici SNB a žádáno vyšetření a zákrok. Za kritiku byli soudruzi nejen vyloučeni ze strany, ale často propuštěni ze zaměstnání, vysídlováni a dokonce i zatýkáni."

Když 12.7.1949 předkládala Komise stranické kontroly návrh na potrestání funkcionářů v Karlovarském kraji, shrnula ve svém návrhu 220 disciplinárních případů, z toho 22 nejzávažnějších mělo rozhodnout předsednictvo ÚV KSČ. F. Škrlanta, krajského tajemníka, doporučovala vyloučit ze strany s odůvodněním, že "z dosud nezjištěných důvodů aktivně podporoval činnost živlů straně cizích a nepřátelských..." Za hlavu této nepřátelské činnosti považovala KSK Tanenbauma, o němž tvrdila, že je "třídní nepřítel, který se vetřel do naší strany proto, aby mohl záměrně škodit". Sekretariát ÚV KSČ však návrh neschválil a rozhodl, aby se počkalo na výsledek soudu s Tanenbaumem.

Postup sekretariátu vyvolal nespokojenost KSK, zejména J. Taussingové, která i později prohlašovala, že byla umlčena zjištění Bezpečnosti. Byla přesvědčena, že šlo o sionistickou skupinu, která pracovala u západních hranic ČSR.

Nakonec předsednictvo ÚV KSČ rozhodlo o odvolání některých krajských funkcionářů, někteří z nich stanuli před soudem. Zároveň pranýřovalo "přehmaty" a uložilo všem krajským orgánům, aby karlovarský případ projednaly.

Krajské orgány KSČ diskutovaly o rezoluci ke karlovarskému případu a hodnotily, zda se i v jejich kraji nevyskytuje porušování norem stranického života a zákonů. Většina odpověděla negativně a jen ojediněle se poukazovalo na podobné jevy. Diskuse ovšem zdaleka nepostihla skutečný stav. Porušování stranických norem a nezřídka i zákonů se vyskytovalo mnohem hojněji, než se uvádělo. Přesto však i proto toto skromné přiznání bylo výstražné.

Karlovarský případ je zajímavý ze dvou hledisek: jednak poskytuje obraz o tom, jak se rychle šířily a množily případy nezákonností, jednak dokumentuje skutečnost, že v určitém ovzduší se nezákonnosti stávají zdrojem dalších nezákonností. Představa, že za vším stojí ruka nepřítelů, už pronikla do vědomí a činnosti vyšetřujících orgánů KSK i Státní bezpečnosti, jež společně v karlovarském případě zasahovaly. A prosakovala dál, do vědomí stranických řad i státních orgánů a stávala se nedílnou součástí povědomí.

Také olomoucký případ spadá do této doby. Koncem června 1949 předložila Komise stranické kontroly návrh na odvolání krajského tajemníka v Olomouci J. Stavinohy z funkcí. Jako důvod uváděla nedostatečnou starost o práci nižších stranických organizací a rozpory mezi funkcionáři odborů a strany. Rozdílly kolem hodnocení práce J. Stavinohy mezi KSK na jedné a R. Slánským a M. Švermovou na druhé straně,

rozběhnutí "olomouckého případu" pouze na čas oddálily. Pak už měl vývoj rychlý spád.

- 4. ledna 1950, podává v sekretariátě ÚV KSČ L. Kopřiva zprávu o poměrech v Olomouckém kraji. Sekretariát usnesl: "a) ustavit komisi (ss. Švermová, Kopřiva, Taussigová), která zítra nebo pozítří projedná se s. Stavinohou a Zuzanákem politické poměry v Olomouckém kraji. Potom předat případ k dalšímu šetření KSK. b) Informovat ústně předsednictvo ÚV KSČ a doporučit, aby byl s. Stavinoha zbaven funkce vedoucího tajemníka KV KSČ..."

9. ledna 1950 se předsednictvo ÚV KSČ usnáší: "Zprávu (L. Kopřivy - K.K.) vzít na vědomí a schválit předložené návrhy sekretariátu ÚV s doplňky: a) Politického tajemníka Olomouckého kraje Stavinohu s okamžitou platností zbavit funkcí, vyloučit ze strany a zavést proti němu trestní řízení na svobodě, b) pokračovat v šetření olomouckého případu..."

- 20. ledna 1950 následuje všem KV KSČ dopis předsednictva ÚV KSČ. Mimo jiné se v něm jako důvody vyloučení a zatčení uvádělo: "Zjistilo se, že se dal (J. Stavinoha, pozn. K.K.) zlomit gestapem, že zradil ze strachu o vlastní život své spoluvězně, prosil o milost Hitlera a nakonec se zavázal sloužit gestapu. Zatížen zločiny, které utajil před stranou, stal se Stavinoha vhodným objektem třídního nepřítele."

Kruh kolem Stavinohy a spolupracovníků se uzavřel. Z funkcionáře, který prováděl sektářskou politiku a dopustil se hospodářských machinací, za něž měl nést odpovědnost, se rázem stal agent gestapa. Existovala, pravda, i jiná verze. KSK kupodivu

tvrdila, že "Stavinoha byl jen samolibý, slabošský, zkažený dělnický funkcionář". Ovšem někteří spoluautoři rezoluce předsednictva se zase snažili věci formulovat tak, jako by Stavinoha byl nástrojem vatikánské reakce. Byl zatčen a odsouzen na několik let žaláře.

Mohli bychom ještě rozhojňovat počet případů, které spolu s bezpečností či bezpečnostními metodami zpracovala Komise stranické kontroly. To však není náš cíl. Jde spíše o to přiblížit ono dusivé ovzduší a rostoucí tíhu osudové nevyhnutelnosti, kterou vyvolává nelidský mechanismus, spuštěný sice rukou člověka, ale vymknuvší se z jeho kontroly a strhující pomalu, ale neodvratně i své tvůrce do záhuby.

5. "Ostrý kurs" v politice

Dosud jsme sledovali, jak odkaz rezoluce Informbyra o Jugoslávii působil uvnitř komunistické strany. Nyní bychom se měli pokusit alespoň v hrubých rysech naznačit, jak její stín dopadl na celou československou společnost. Zde se totiž výrazně kloubilo pounorové sektářství vyrůstající z opojení moci a nekontrolovaného mocenského monopolu strany s uplatněním teorií Informbyra, jež byly odrazem formování socialistického tábora v době studené války. Měnila se nejen celková politická linie strany a státu, ale zasahovaly i další události, v nichž se probíhající změny jako by koncentrovaly. Ty se pak stávaly ve vědomí funkcionářů potvrzením správnosti teorie o zostřování třídního boje a naopak, tato teorie zase tvořila východisko pro jejich posuzování.

Tak se z jednoty a plynulé záměny příčin a následků zrodil faktor, který se zvláštní silou prohluboval politické a sociální napětí v zemi a posouval je do poloh, kde postupně ztrácelo třídní charakter a změnilo se v napětí mezi komunistickou stranou (či přesněji její aktivní částí) a důležitou částí obyvatelstva. Takový stav si vynucoval přehodnocení klíčových otázek socialismu u nás - vztahu dělnické třídy a středních vrstev; strany a dělnické třídy; forem politické organizace společnosti, v níž by se realizovala avantgardní úloha třídy a strany apod. Šlo o otázky, které představovaly hlavní hodnoty modelu socialismu v ČSR. Ovšem nezvyklá doba a situace, jež ji rodila, nemohly nedávat prostřednictvím lidí, kteří rozhodovali se zvláštním vědomím, nezvyklou podobu socialismu.

První takovou událostí byl všesokolský slet v červenci 1948. Patřil k nejvýznamnějším veřejným projevům té části obyvatel, kteří nesouhlasili s pouhým vývojem. Část Sokolů při průvodu před presidentskou lóží odvrátila od presidenta hlavy. Kromě toho se podle zpráv Bezpečnosti měly připravit i jiné provokace. Jaký byl výsledek?

Na sletové události znepokojeně reagovali zaměstnanci závodů a požadovali ostré zásahy proti organizátorům.

- 9.7.1948 - tři dny po sletu předkládá J. Tausigová v sekretariátě ÚV KSČ zprávu o událostech s návrhy na opatření. Příčina, kromě nedostatečné práce komunistů v Sokole, se spatřuje v tom, že "ministerstvo vnitra nedbalo sdostatek našich pokynů, když zatýkalo i vedoucí osobnosti Sokola".

- Závěry: "Slet odhalil naše slabiny a hnízda reakce." - J. Taussigová. A R. Slánský: "Boj kdo s koho musíme ještě vybojovat. Budeme s nimi mít ještě těžký boj. Správně říká rezoluce, že se třídní boj stále zostruje."

- Opatření: Očista Sokola, změny ve vedení, nábor komunistů a dělníků do Sokola.

Očista ale neprobíhala podle představ. Sokolští funkcionáři v Ostravě protestovali proti očistě a následovali je další z 10 žup. Proti některým z nich se ostře zasáhlo, došlo i k zatýkání. Teprve v říjnu očista nabyla masovějšího rozsahu. Ze Sokola bylo vyloučeno několik tisíc členů a funkcionářů.

K ostřejšímu střetnutí pounorového vývoje došlo při pohřbu presidenta dr. E. Beneše, na počátku září 1948. Sokolští funkcionáři se pokusili využít pohřbu k protivládní demonstraci. V odporu proti novým poměrům se spojila nespokojenost části obyvatel, zejména středních vrstev, s pounorovými opatřeními a nesouhlasem sokolských funkcionářů s vývojem v Sokole. Z toho pak závažnost této akce, v níž se sokolským organizátorům dařilo získávat pro účast na pohřbu několik desítek tisíc občanů, i když mnozí vůbec neznali skutečné úmysly organizátorů. Teprve v poslední chvíli straničtí funkcionáři, bezpečnostní orgány a Lidové milice zabránili příjezdu účastníků do Prahy a při pohřbu zajistili klid. Hlavní záměr sokolských funkcionářů, oddělit vládu od presidentovy rakve a zorganizovat pohřeb podle vlastních představ, se nezdařil. Objevily se však letáky útočící na KSČ a Kl. Gottwalda a Bezpečnost podala též zprávu o ilegálních schůzkách sokolských funkcionářů ve vinohradské sokolovně.

Musíme si připomenout, že události kolem pohřbu dr. Beneše zapadly do vážné situace a staly se v jistém smyslu kritickým bodem pouťorového vývoje. Proběhly v době zásobovacích těžkostí, které pociťovali zejména dělníci. K tomu přistupovala ještě skutečnost mnohem podstatnější: revoluce se totiž dostala k bodu, když už rozdala vše, co vyvlastnila buržoazii, a sama nebyla ještě schopna vzestupem výroby uspokojovat požadavky svých hlavních sociálních opor. Proto ne bezdůvodně část středních vrstev očekávala útok na soukromé živnosti a obchody. Tyto obavy, jak vysvívalo ze zpráv z krajů i okresů, zesílily zejména po zasedání Informbyra, jež svými teoriemi vskutku hluboce působilo na to, jak byly tyto tak důležité problémy řešeny.

- 9. září 1948, druhý den po pohřbu E. Beneše, projednávalo vzniklou situaci i opatření předsednictvo ÚV KSČ. R. Slánský podával zprávu o výsledcích porady u Kl. Gottwalda a A. Zápotockého.

Nejdříve charakterizoval události tak, že "reakce chtěla pohřbu využít velkouryse k provokačním akcím, k tomu, co se nepodařilo v Únoru... Byla z toho protivládní demonstrace... Bylo by to na 100 000 lidí (které chtěli organizátoři dostat do Prahy, pozn. K.K.). I po uveřejnění výstrah bylo ještě ohromné množství lidí v Praze. Správně jsme charakterizovali tuto věc jako pokus o puč. To tak bylo. Reakce chtěla ovládnout ulici. Byly vydány letáky, které vyzývaly k otevřenému boji, k obsazování sekretariátů, nádraží, pošt atd."

- Návrhy na opatření: "... dělníci žádají rázný postup proti reakci. Podle mého byl nejvyšší čas, abychom proti reakci zakročili. V poslední době se

stupňovaly akce až nebezpečně. Je nejvyšší čas, abychom učinili silnější opatření proti reakci. Také s. Gottwald doporučuje, abychom využili této situace k tomu, a udělali řadu důležitých zákroků proti reakci. Nyní bude přijat ve vládě zákon na ochranu republiky... To je dobré, ale myslím, že to nestačí, a doporučuji, abychom přijali zákon o pracovních táborech. Bude to mít velmi dobrý vliv mezi dělnictvem... V cizině nám to stejně neuškodí, říká se tam už dnes, že máme koncentráky. Výchova a přemlouvání nestačí a je třeba zvolit ráznější postup. Podle mého je také třeba ostřeji postupovat proti živnostníkům a obchodníkům, kteří štvou proti režimu. Také proti kulakům musíme postupovat. Doporučili jsme, aby na usedlosti provinivších se byly dosaženy národní správy. Máme zákon, že můžeme státní zaměstnance propustit okamžitě. Je třeba udělat také opatření a zbavit velká města těch lidí, kteří budí veřejné pohoršení. Jsou to zejména Praha, Karlovy Vary, Jáchymov.

A ještě několik úryvků z dis use.

- V. Kopecký: "Pro opatření, která navrhuje s. Slánský. Zostření kursu. Velmi jsme byli velkomyšlní. Navrhují ještě, aby byly bohatých lidí zbaveny a dány k dispozici nejpotřebnějším vrstvám.

- Z. Fielinger: Pokud jde o pracovní tábory, některé kraje to už měly. Mělo to dobrý vliv. Dělník, který se dostal do pracovního tábora, se velmi styděl... Radím k opatrnosti při zřizování pracovních táborů. Nesmí to být ponecháno svévoli podřízených orgánů. Naše situace není taková, abychom potřebovali opatření, která by se nám jinde vymstila.

- G. Kliment: Na závodech vznikla panická náladá. Nejnebezpečnější je, kdy naši spolehliví funkcionáři začínají kolísat. Pokud jde o pracovní tábory, byla by to věc, která by působila.

- V. Nosek: Nebyla to ještě poslední příležitost reakce. Buďte jich ještě více. Vesnice nám bohatne a průmyslové dělnictvo a ti, kteří žijí za plat, chudnou... Když to má být (pracovní tábory) ve správním řízení, budou to pracovní výchovné tábory, ne koncentrační tábory. Asi tak, jako v SSSR, kde z pracovních táborů vycházejí lidé s diplomy. Do táborů se dostanou i jiní lidé než reakcionáři, budou tam také dělníci.

- O. John: Nemyslím, že bychom učinili dobře, když budeme dělat trestní výpravy. Třeba pokračovat v socializaci. Pracovní tábory. Nejsm tímto návrhem nadšen... Pokud je to skutečně třeba, doporučuji, abychom, a hlavně vnitro, tam dali lidi velmi kvalifikované...

- R. Slánský: V závěru konstatuje souhlas s navrhovaným "ostrým kursem". Jestliže se mluvilo o kolísání ve straně, možno to vysvětlit tím, že strana brzy po Únoru upadla do demobilizace. S. Gottwald už o tom mluvil, že budou ještě boje, že buržoazie se se svou porážkou nesmíří. Je to ono, co vlastně říká jugoslávská rezoluce a s. Dolanský. To si strana neuvědomila, ani funkcionáři, a teprve na praktických opatřeních vidí, co to znamená. Právě proto, aby se neopakovalo to, co se nám stalo po Únoru, je třeba jít ráz na ráz a bít.

Praktická opatření "ostrého kursu", jak je schválilo předsednictvo ÚV KSČ, se brzy začala realizovat. Zvýšily se příděly potravin pro ná-

mezdně pracující a spolu s tím se objevily tábory nucených prací (TNP). Později se začal uplatňovat nový vztah ke středním vrstvám, který byl vyjádřen heslem urychleného přechodu k socialistickému sektoru, a konečně se koncem roku 1949 připravovala akce vystěhování z bytů. Krátce po právní normě se tábory nucených prací začaly naplňovat. Ale velmi brzy se ukázalo, že většinu těch, které komise určily do TNP, tvoří pracující, hlavně dělníci.

Už v dubnu 1949 na to upozorňovala správa ministerstva vnitra:

- "Slabinou zůstávají dále naše pracovní tábory. Jsou vesměs nedostatečně naplňovány a u činitelů, kteří do nich provinilce vysílají, zdá se, že je nepochopení o tom, kdo má být do pracovních táborů zařazen. Do těchto táborů jsou bezpečnostními referenty a komisemi posíláni až z 80 % dělníci, přitom za nepatrné poklesky, jako je opilství, nedostavení se do práce, a pouze 20 % z těch, kteří jako třídní nepřátelé do těchto táborů patří..."

- Š. Baštovanský - v září 1948 konstatuje na poradě krajských tajemníků: "Pracovní tábory u nás (na Slovensku, pozn. K.K.) již máme. Nestačí však jen tábory, strana je musí kontrolovat. Vidíme tam obrovskou převahu drobných lidí. Musí se to však dělat třídně, třídně nikoli ve prospěch velkošmelinářů."

Situace se však mnoho neměnila. Průzkum prováděný v krajích v roce 1950 to potvrdil.

K linii "ostrého kursu" náležel také obrat oficiální politiky ve vztahu k středním vrstvám. Tato změna byla v souladu s myšlením části dělnické

třídy, což by se dalo dokumentovat řadou jevů. K nejvýznamnějším patřilo uplatnění teorie zostřujícího se třídního boje a omezování kapitalistických živlů i vůči středním vrstvám. Odrazilo se to nejen v závěrech listopadového pléna ÚV KSČ v roce 1948, ale také přímo v praxi.

- Z usnesení předsednictva ÚV KSČ z dubna 1949 lze si udělat představu o tehdejšímu obsahu živnostenské politiky.

Psalo se o něm: V této vrstvě národa měla a má i nyní největší oporu reakce. Živnostníci jako celek nejméně odolávají vlivu nepřátelské propagandy... " Když živnostenskou politiku projednávalo předsednictvo ÚV KSČ, tak s. Široký na obavy některých členů, "abychom neudělali mnoho chyb", odpověděl: "My chceme socialismus, a jak ho chceme mít, musíme postupně natlačovat a omezovat tento sektor. Ale to nemá být přes jednu noc."

Střetnutí a události kolem Benešova pohřbu znásobily politické a sociální neústí v zemi. Zesílily váhu a přitažlivost politiky tvrdé ruky vůči středním vrstvám mezi částí dělnictva. Množily se hlasy vyzývající k ostrým zákrokům. Ty zase zpětně upevňovaly ve vědomí stranického aktivu přesvědčení, že teorie zostřujícího se třídního boje je oprávněná, prověřená třídním instinktem pracujících. To konečně potvrdil i ohlas na první praktické kroky "ostrého kursu", vyjádřené na podzim 1948 souhrnným opatřením, které fakticky postihovala nejen reakci, ale i část pracujících, zejména střední vrstvy, ale nezřídka i příslušníky dělnické třídy. Ne právě bezvýznamná část dělníků je přivítala se zřejmým uspokojením. Ze značného počtu souhlasných rezolucí uvedme alespoň tyto příklady:

- - Důl Michálka, Ostrava: "Havíři spoléhají na svou vládu a očekávají, že dá na viníky dopadnout tvrdou pěst své moci..."

- Továrna stavebního kování, Duchcov: "Žádáme důrazně, aby se proti reakčním silám postupovalo daleko přísněji než dosud, poněvadž jsme toho názoru, že jedině takový způsob na ně platí."

- Železnorudné sklo, Železný Brod: "... aby proti takovýmto podvratným živlům bylo postupováno co nejpřísněji, aby každý zjištěný případ byl potrestán a nadobro odstraněn z našeho veřejného života nasazením do pracovních táborů pod kontrolu."

- Železniční stanice, Plzeň: "Chceme, aby proti těmto živlům bylo postupováno co nejrozhodněji."

Rojko, n.p. Litomyšl: "Trváme na tom, aby flákači a šmelináři byli ihned posláni do pracovních táborů..."

A tak napětí, jehož významnými protipóly byla dělnická třída na jedné a střední vrstvy na druhé straně, usnadnilo prakticky aplikovat "linii tvrdého kursu", která zase nejenže nestavěla nové, ale naopak odstraňovala ještě existující zábrany stojící v cestě sílícím tendencím porušovat zákony.

6. Vojenské případy

Po Únoru byla po jistou dobu možnost téměř volného přechodu československých hranic; to umožňovalo mnohým příslušníkům nepřátelských rozvědek pronikat a vyvíjet činnost v republice. Na tuto skutečnost upozorňovaly naše bezpečnostní orgány a požadovaly, aby bylo zesíleno zajištění hranic,

zejména se západním Německem, odkud zvláště vysílaly špionážní centrály svoje členy. Ti se snažili získat spolupracovníky zejména mezi některými nespokojenými skupinami obyvatel v českých zemích i na Slovensku. Existovaly také případy, i když ojedinělé, že i komunisté se ocitli v některých ilegálních skupinách. Nechyběly ani pokusy příslušníků buržoazie, kteří byli revolucí postiženi, vystupovat proti pounorovému vývoji v naší republice.

Pounorový vývoj nebyl proto prost ani řady útoků, provokací a pokusů o protistátní vystoupení. Byly to akce namířené proti osobám, určitým opatřením vlády a nezřídka přímo proti základům lidově demokratickému režimu. Většinou šlo zjevně o činy nezákonné, které měly být oprávněně stíhány a potrestány.

O růstu protizákonné činnosti svědčí mnohá fakta. V dubnu 1949 oznamoval ÚV KSS, že "od poslední doby na Slovensku lze pozorovat zvýšenou protistátní činnost reakčních živlů, jež hraničí s pácháním atentátů a vražd na politické pracovníky". Zpráva hlásí 8 případů vážných napadení funkcionářů (jeden z nich byla vražda zastřelením), požáry, výtržnosti apod. Podobně i v českých zemích uváděla zpráva 24 případů různých útoků proti funkcionářům, na veřejné budovy apod. Všeobecná informace podávaná bezpečnostními orgány konstatovala, že od konce roku 1948 a počátkem roku 1949 zesílila činnost reakce.

K nejvýznamnějším akcím protistátního charakteru náležely akce některých armádních činitelů a skupin. Brzy po Únoru začali vojenští letci přelétávat československé hranice a utíkat českoslovens-

kými letadly. Přelety byly jednotlivé, ale i v celých útvarech. Tyto činy vyvolávaly nedůvěru k většině letců, zejména západních.

Existovaly také skupiny vojenských důstojníků, kteří brzy po Únoru připravovali protivládní útoky, jako tomu např. bylo v Žatci. Kromě těchto skutečných se však objevily i další "skupiny", z nichž většina patřila mezi uměle vykonstruované vojenskými zpravodajskými orgány. Tedy již v této době časově nepříliš vzdálené Únoru "tvořily" se případy, které později vyústily k neoprávněnému zatýkání důstojníků. Sem patřilo i vyšetřování kolem slovenských generálů, nebo akce proti důstojníkům západní armády.

My se nebudeme zabývat jednotlivými skupinami ani případy. Na to by tato studie nestačila. Jejich analýza a přezkoumání bude záležitostí vojenských a soudních orgánů. Nás zajímá především metoda nebo obrazněji "výrobní technologie", politických procesů. V tomto směru vojenské případy a procesy z doby brzy poúnorové poskytují nemalo pozoruhodných poznatků.

Uvedme alespoň tyto čtyři:

1. Vyšetřováním protistátní činnosti významnějšího charakteru a rozsahu se zabývalo jedno z oddělení generálního štábu, nazývané také HIS. Jeho velitelem se stal generál Musil, který během tří let povýšil ze štábního kapitána na generála. Celé oddělení bylo v této době podřízeno generálu Reicinovi, který i sám vydával příkazy k zatýkání osob. Toto oddělení se členilo na skupiny a útvary. Obhospodařovalo věznici, jejímž správcem byl štktpt. Pergl.

V čele výslechového oddělení stáli pplk. Souček a pplk. K. Bohata, s nimiž spolupracovali mjr. Turek, mjr. V. Vaněk a štkt. J. Růžička. V pátracím oddělení pracovali J. Peleška, pkt. J. Skýva a a F. Zeman, a sami se nazývali popravčí četou.

2. K běžným znakům vyšetřování a konstrukce obvinění, jež zmíněná skupina používala, patřily provokace. Řada důstojníků se stala obětí agentů-provokatérů a podvržených dokumentů. Jejich prostřednictvím inscenovali vedoucí HIS situace, na jejichž základě bylo mnoho osob zatčeno, vyšetřováno a odsouzeno. Na podvrzích se zakládalo zatčení generála Palečka, falzifikáty pomáhaly usvědčovat známého odbojového pracovníka pplk. Veselého-Steinera. V obou případech byly vyrobené "dokumenty" podstrčeny při domovní prohlídce. V jiných případech zase pracovali agenti-provokatéři. Na základě takto shromážděných "průkazných materiálů" se rodily případy i celé skupiny.

3. Již v té době existovaly a zdokonalovaly se prvky toho, co se v hantýrce nazvalo "výslechy na někoho". Podstata této metody spočívala v tom, že bezpečnostní orgány výslechem nasledovaly zjištění trestné činnosti, tedy "něčeho", ale zaměřovaly se především na někoho. Přistupovaly k výslechu s cílem získat od zatčených výpovědi, které by opravňovaly vyslovovat vůči dalším osobám podezření, vytvářet kolem nich vědomí jejich nespolehlivosti. Takový postup obvykle vrcholil zatčením označeného a cyklus se opakoval.

Momenty "výslechu na někoho" se např. objevily výrazně už v uvedených případech generála Palečka a Steinera-Veselého. Např. důvodem k zat-

čení posledně jmenovaného byly protokoly, které při výslechu jednoho vězně (vypovídajícího se zavázanýma očima, bitého a téměř vyhladovělého) vyrobil mjr. Turek a o nichž jiný vyšetřující prohlásil, že neobsahují nic trestného. Proto se snažil Tureček Steinerovi-Veselému nějakou ilegalitu "udělat". Podařilo se to tak, že se lživé obvinění vytlouklo po dvou denním výslechu z vězně, který vypovídal to, co mu namluvil mjr. Bohata.

"Udělat někoho" souviselo s "výslechem na někoho", a proto se tento druhý, často užívaný termín objevil jako logický důsledek prvního. Neoprávněné zatýkání přirozeně vyvolávalo u některých zatčených stav, že se ani při prvních výsleších nepřiznávali k vykonstruovaným činům. Vyšetřovatelé však považovali za nemožné, aby od nich někdo odešel jako omylem zatčený, nebo dokonce nevinný. Musel se změnit ve viníka už proto, že existoval určitý okruh osob, které byly předem podezřelé a na nichž Bezpečnost či vyšetřovací orgány měly zájem. A tak vyšetřovatelé dostávali pok, a i příkaz "udělat ho", vynutit si přiznání k neexistující trestné činnosti. Vyslychající útvary dostávaly volnou ruku, předháněly se v uplatňování surových metod.

4. K běžným metodám činnosti těchto osob a orgánů patřilo brutální fyzické a psychologické násilí, kterému jen někteří dokázali déle vzdorovat a jen nemnozí jednotlivci vydrželi a nepřiznali se.

7. Bezprostřední vnější vlivy

Dosud jsme se zmiňovali o dvou vnějších vlivech: o důsledcích studené války a o ideově poli-

tickém působení činnosti Informačního byra. Tyto vlivy byly do určité doby klíčovými, nikoli však jedinými. Kromě nich existovaly i jiné a měly též jinou podobu. Jedny bychom mohly označit jako "nepřímý tlak vnější", druhé jako "přímé tlaky". K prvním řadíme ty události, které se udály mimo hranice Československa, ale zasahovaly vlivně náš vnitřní život již samou svou existencí. K druhým pak přímé zásahy z vnějšku, kterými je vnášena a postupně probuzena k životu fikce nepřátelské agentury ve straně a vynucovány represivní kroky proti ní.

Začneme "nepřímými tlaky".

Na podzim 1949 byly zahájeny známé politické procesy v lidových demokraciích. V září 1949 probíhal v Maďarsku proces s L. Rajkem a tři lidé byli odsouzeni k trestu smrti; v prosinci 1949 se konal v Bulharsku proces s T. Kostovem, který byl popraven. Zejména Rajkův proces dosáhl velké publicity. Velkou pozornost mu věnoval také orgán Informbyra. Uvedeme pro ilustraci článek M. Rákosiho, který je zajímavý a pro budoucnost poučný i tím, že se v něm provádí "zmezinárodnění procesu".

Rákosi napsal:

"Před rokem upoutala naši pozornost ta okolnost, že američtí imperialisté s přílišnou jistotou hovořili o jakési tajné "operaci X", jejíž důležitou součástí bylo pronikání amerických agentů do vedoucích orgánů komunistických stran lidových demokracií". A v dalších vývodech tvrdil, že L. Rajk a jeho společníci jsou jen jednou z odnoží této agentury.

Také proces s T. Kostovem, ačkoli neměl takovou publicitu, upoutal pozornost veřejného mínění, zejména překvapivým průběhem. Byla v něm totiž jedna zvláštnost - Kostov se nepřiznal. Tato skutečnost vyvedla inscenátory z míry tak, že režie selhala. Politická zpráva československého velvyslanectví v Sofii o tom sdělovala: "T. Kostov nesouhlasil s prohlášením a protokoly, jež dříve podepsal. Nastal chaos mezi soudci. Nevěděli, co mají dělat, a proces počal vést Kostov. Nakonec to vyřešily tak, že Kostovovi nedali slovo a místo toho četli jeho písemné výpovědi. Ještě jeden nepříjemný fakt se udál při závěrečném slově Kostova, který dokazoval, že je přítelem Sovětského svazu. Milice ho posadila a soud mu vzal slovo." Autor zmíněné zprávy sděloval další informace: "Mám zprávu, že Kolarov, Červenkov a jiní členové politbyra, kteří měli zařízený přenos procesu v ministerské radě, zuřili nad trapným a politicky negramotným vedením výslechu T. Kostova."

Politické procesy vstoupily rázně do vědomí československé společnosti, do politického myšlení a důkladně s ní zatřásly. Šlo o procesy do té doby neobvyklé jak rozsahem, tak obsahem a hrůzou obvinění i rozsudku. Neboť tentokrát to byly význační komunističtí a státní představitelé, které požírala vlastní, už socialistická státní mašinerie, byli to čelní komunisté, které vyvrhovalo vlastní hnutí, vinilo je nejotřesnější zradou, soudilo a popravovalo. To byl náraz a musel se zřetelně promítnout i v československých podmínkách. A také zapůsobil. Už během procesu s Rajkem rozhodl sekretariát ÚV KSČ, že se připraví důkladná vnitrostra-

nická kampaň v tisku i na schůzích, kde se podstatu procesu vysvětlí, a že se vyvodí poučení. Jaké! O tom nám dává představu referát R. Slánského na poradě krajských tajemníků 15.9.1949, kde o tom hovořil takto:

"Proces s R. jkem ukazuje, jaký plán měl Tito, když chtěl všechny lidově demokratické státy odtrhnout od Sovětského svazu a seskupit je pod vedením Tita do bloku zmarshallizovaných zemí. Musíme celé straně ukazovat, co znamená přechod z tábora socialismu, uvědomit si, pokud jde o naši stranu a všechny sesterské komunistické strany, že nepřítel proniká do vlastních řad, že je třeba neustálého ideologického boje proti všem cizím živlům a názorům, které tam hrozí. Je třeba zkoumat kádrově každého člena strany, nového i starého. Je třeba věnovat se měštáckým živlům, lidem měštáckého původu, byť členům strany, lidem, kteří nejsou a nebudou spjati s dělnickou třídou a stranou. V Maďarsku staří členové strany se ukázali jako špiclové. Je třeba věnovat pozornost ve straně i živlům, které se stranou neroostly. A takových živlů máme ve straně mnoho. Naše strana musí projít očistným procesem, aby se zbavila lidí tohoto druhu."

Na tom se chod událostí ovšem nezastavil. Přim však už začaly hrát síly, jež jsme označili jako přímé zásahy či pokusy o přímý nátlak. I když jim nebylo hned a vždy popřáno sluchu, vyvolávaly atmosféru nedůvěry, a nakonec zásahy proti osobám a později celým skupinám stranických činitelů. Nemůžeme z ně zaznamenat všechny složité a rozvětvené peripetie, ale pokusíme se alespoň naznačit základní osnovu děje.

Začalo to v souvislosti s přípravou procesu s L. Rajkem v Maďarsku. Československá bezpečnost udržovala styk s maďarským ministerstvem vnitra. Jeho zástupci sdělili na počátku roku 1949, že sbírají materiály na Rajka a že přípravu vede sám M. Rákosi se sovětskými odborníky. V dubnu oznámili, že L. Rajka zatkli. Na sjezdu KSČ došlo mezi Farkašem a československými orgány k dohodě o výměně materiálů z vyšetřování Rajka.

- 9.5.1949 M. Rákosi žádal Kl. Gottwalda, aby byl zatčen N. Field, jehož jméno se objevilo ve výsledku. Rovněž požadoval zatknout G. Pavlíka. Oba byli zatčeni, přičemž na Pavlíkovi bylo v Maďarsku fyzickým násilím vynuceno jediné přiznání, že je špiónem, a jediné pomyslné seznam osob, kterým údajně předával zprávy. Tak vznikl spisek asi šedesáti lidí, většinou odbojových komunistických funkcionářů ze Západu, na které bylo vrženo podezření a nedůvěra.

- M. Rákosi (5.9.1949) žádal dále, aby přistoupili v Československu k zatýkání osob, k nimž nemají důvěru v Maďarsku. V dopise (ze září 1949) je označil jako agenty amerického imperialismu. Mezi nimi byla jména: L. Frejka, Vl. Clementis, V. Nový, E. Löbl, L. Holdoš, M. Falťan, J. Púll, Š. Rais, J. Goldmann, O. Šling, E. Friš, F. Zupka, E. Goldstücker, V. Nosek, A. London, K. Moškovič aj. M. Rákosi vyslovil také nedůvěru čs. ministrům zahraničí a vnitra a své podezření orientoval hlavně na západní odboj a některé slovenské funkcionáře. Současně v témže dopise M. Rákosi oznamoval, že v připravovaném procesu s Rajkem budou oznámena špionážní spojení na československé funkcionáře,

a proto doporučoval, aby se v ČSR učinila již předem opatření. Takovou výzvu nelze chápat jinak než jako přímý nátlak k následování.

Kl. Gottwald ještě "odolal této žádosti", avšak vytvořil komisi ve složení Šváb, Kopřiva, Závodský, která měla oněch 60 podezřelých osob prošetřit. (Při této příležitosti Pavlík svou výpověď z Maďarska odvolal s odůvodněním, že k ní byl donucen.) S touto komisí spolupracovali J. Veselý, Kohoutek, Kleňhová a další. Komise prováděla v září až říjnu 1949 v budově sekretariátu ÚV KSČ výslechy řady stranických funkcionářů. Na všechny vyslychané padl silný stín podezření, dokonce i na ministra vnitra V. Noska.

7. září 1949 jednal K. Šváb v Budapešti také s M. Rákosim. Ten sděloval svoje názory a stanoviska.

- Kl. Gottwald a českoslovenští funkcionáři celý případ a jeho varování podceňují. Přesvědčoval, že na vysokých funkcích v ČSR se sílí špióni, že zejména ti, co byli v Londýně, jsou naverbovanými agenty. Doporučoval řídit výslechy tímto směrem a rozšířit je i na interbrigadisty. Řečil Švábovi, aby raději uhodil vedle, než aby někdo ušel. Také sovětské poradci v rozmluvě se Švábem určovali směr výslechů a okruh podezřelých na "londýňany a interbrigadisty".

- J. Veselý, pracovník Bezpečnosti, jednal s polskými představiteli R. Zambrowskim a B. Bierutem a bezpečnostními orgány. Ti jej informovali, že v souvislosti s Rajkem zatklí padesát osob, z nichž mnohé měly spojení s ČSR. Polští představitelé se

shodovali v tom, že centrum nepřátel je v Československu.

- Oba dva - J. Veselý i K. Šváb - informovali Kl. Gottwalda o výsledcích jednání. Kl. Gottwald reagoval na zprávy prohlášením, že v ČSR je jiná situace; protože strana byla legální a to ji chránilo proti agentům.

Události se však nedaly zadržet. V procesu s L. Rajkem se, jak už Rákosi dříve upozornil, souvislosti a vazby na Československo objevily, hlavně ve výpovědích Brankova a Szönyie.

První významné politické procesy v utvářejícím se socialistickém táboře skončily, ale jako hrozivý stín stály za zády hnutí. Jejich výsledkem byly čtyři tresty smrti a několik vysokých trestů na svobodě. Maďarské a sovětské bezpečnostní orgány a další iniciátoři procesů je totiž koncipovali jako počátek velkého mezinárodního spiknutí imperialismu a jugoslávských nepřátel socialismu, spiknutí, které podle výrobců procesů - mělo mít nitky a hnízda ve všech lidově demokratických státech.

Vliv procesů na Československo se promítal nejen ve vědomí a myšlení obyvatel a zejména jeho politicky aktivní části. Zasáhl zemi jako virulentní nákaza a šířil se jako epidemie. Už zprávy, které přicházely na čs. Bezpečnost v období přípravy procesů, přispívaly k tomu, že sílila tendence hledat jugoslávské agenty v ČSR, jejichž okruh byl určován bez jakýchkoli důkazů, pouze na základě dohadů.

V souvislosti s Rajkovým procesem se množily návrhy a doporučení maďarských i polských politických představitelů a bezpečnostních orgánů, že by

Československo mělo požádat o sovětské poradce v bezpečnosti. Doporučovali to K. Švábovi jak M. Rákosi, tak sovětský poradce v Maďarsku Bělkin, a také polští funkcionáři měli stejná doporučení.

A v říjnu 1949 na požádání Kl. Gottwalda přišli sovětské poradci vskutku do Československa. Nejdříve Makarov a Lichačev (byli později v SSSR po zásluze potrestáni). Již při svém nástupu se podívovali tomu, že není ve straně odhalen nepřítel. V říjnu 1949 se tedy u Státní bezpečnosti ustavil útvar (s několika sektory) pro sledování nepřátel ve straně. Krátce nato podobná uskupení vznikala na Slovensku a v krajích.

První kolo politických procesů v lidově demokratických státech skončilo na sklonku roku 1949. Koncepce procesu však nenasvědčovala tomu, že by šlo o konec definitivní. Kde měly pokračovat? Vedení polské strany (11. - 13. 11. 1949) zbavilo W. Gomulku, Kliszku a Spsychalského funkcí a vyloučilo je z ústředního výboru strany, a dooptovalo do ÚV maršála Rokossovského. Aruh se zatahoval kolem Československa.

10. O politickém systému

Považujeme za nezbytné naznačit alespoň základní obrysy poúnorového politického systému. Politické procesy s ním souvisely, byly v jistém smyslu jeho produktem. Politický systém jim tvoří nejen východisko, ale i rámec, v němž se rodil mechanismus výroby politických procesů. Bez těchto souvislostí bychom asi naše zkoumání zastavili na poloviční cestě. Ačkoli se ještě po roce 1949, tj. v okamžiku, kdy jsme sledování vnitřního vývoje opustili,

politický systém teprve dotvářel, byly již hlavní zásady realizovány a pozdější změny nebyly podstatné.

Připomeňme, že hlavním principem poučovacího politického systému byl monopol moci komunistické strany a postavení ostatních společenských organizací jako jejích převodových pák. Existovala tedy přímá a bezvýhradná podřízenost všech státních a hospodářských i společenských orgánů komunistické straně, přesněji různým jejím orgánům. Žádnou autonomii a možnost samostatného rozhodování o základních záležitostech tyto instituce neměly. Tento stav jen stupňoval koncentraci moci v rukou příslušných orgánů komunistické strany, či přesněji v rukou několika funkcionářů a současně negoval jakoukoli soustavu záruk proti zneužití moci.

Vláda nevládla, neřídila a neutvářela politickou linii státu. Ta se formovala jinde, v orgánech komunistické strany. Kromě toho z pravomoci vlády byly podstupně vyjímány celé oblasti - Bezpečnost, armáda, zahraniční politika, určení hospodářské politiky - o nichž nerozhodovala vůbec. Kl. Gottwald vládu založenou na principu Národní fronty už v červenci 1949 nazval výhodnou a prospěšnou fasádou. Vláda tedy nebyla politickým orgánem státu, ale fungovala jen jako výkonný úřad pro realizaci rozhodnutí. Na tomto faktu nic neměnilo, že mnozí členové vlády byli současně členy vedení strany. Vývoj směřoval ke kumulování funkce členů předsednictva vlády a politického sekretariátu ÚV KSČ u jedné osobě. V roce 1953 toto srůstání dosáhlo vrcholného stupně, neboť členové obou orgánů byli titíž a tak se dohodli, že zasedání obou orgánů spojí, aby stejné otázky a materiály nemuseli projednávat dvakrát.

Také parlament nerozhodoval. Ztratil svou funkci v politickém systému, přestal být vrcholným zákonodárným sborem, který by projednával, měnil, schvaloval zákony a kontroloval vládu. Zůstala mu jen funkce schvalovací. Jeho úloha v politickém mechanismu byla trapná. Ostatně takový osud mu už krátce po Únoru předpověděl R. Slánský, když ho prohlásil za orgán bezvýznamný, neboť, jak tvrdil, bude se rozhodovat u nás, tj. v orgánech strany. K realizaci tohoto záměru se vytvářel stále rostoucí stranický aparát, který postupně nahrazoval i volené politické orgány, rozhodoval za ně tím, že svými podklady předurčoval jejich rozhodnutí. Strana se počala izolovat a dále vydělovat ze společnosti, stavět se nad ni a přitom o ní rozhodovat. Vnitřní život ve straně směřoval k vytváření výjimečně mocné pozice stranického aparátu, který v sobě koncentroval rozhodující vliv na mocenské páky i na rozhodování. Samozřejmě i uvnitř stranického aparátu existovala diferenciace, někteří vedoucí si přisvojili velký díl moci, jiní menší.

Na různých stupních struktury komunistické strany se rozhodovalo o všech hlavních a někdy i podružných otázkách politického, hospodářského i kulturního života. Vždy se seskupila vládnoucí skupina osob, která tuto moc vykonávala a reprezentovala. Současně s tím, jak se rozšiřovala mocenská sféra strany, oslabovala se její spojitost se společností a její demokratická vnitrostranická kontrola. Ochabovaly a postupně mizely demokratické principy a prvky vnitrostranického života. Demokratizace byla vytlačována a nahrzována stranickou kázní, která se často zaměňovala se slepou poslušností.

Tento princip se stával jedním z klíčových při výstavbě strany. Stranická vedení i aktiv v nižších orgánech zvláště silně pociťovaly potřebu upevňovat kázeň a podřizovat se jí. Stala se pro ně hlavním měřítkem správnosti jednání, myšlení a výrazem čistoty a hloubky vztahu jednotlivce k vyšším orgánům, a tím ke straně. Tato soustava podřízenosti ve všem a bez výhrad se buďovala hlavně na základě "služby straně", opírala se tudíž o nejčistší vztahy komunistů ke straně a jejím cílům, a proto téměř nenařazila na odpor či meze a postupovala celý stranický organismus odzděla nahoru.

Mechanismus vnitřního života strany, který se vyznačoval malou demokratičností, vyústil v neomezenou moc ústředních orgánů, které se ještě navíc přenášela pouze na některé osoby. Ty pak rozhodovaly o hlavních otázkách československé politiky. V jejich rukou byla rozhodující moc, a proto také nesly a nesou největší tíži odpovědnosti za osudy Československa i událostí v zemi.

Ústřední výbor jako vrcholný orgán strany svoji úlohu nesplnil. Dostal se do postavení orgánu, který pasívně schvaloval rozhodnutí a politickou linii předsednictva či politického sekretariátu. Nikdy se nevzepjal, neučinil ani pokus uplatnit svou pravomoc a funkci. Ze tohoto nedemokratického stavu by tedy alespoň předsednictvu ÚV příslušelo rozhodovat o hlavních problémech politické linie strany. I tato pravomoc však měla řadu omezení. Jednak nikdy neprojednávalo nejdůležitější otázky - jako např. Bezpečnosti, armády, zahraniční politiky aj., nýbrž rozhodovalo jen běžné operativní záležitosti, jednak se v systému práce předsednictva

ustálila praxe, kdy poslední slovo měl Kl. Gottwald. Jeho názory všichni chápali jako závazné a vždy správné. Brzy se Kl. Gottwald radil už jen s okruhem svých nejbližších spolupracovníků, nejčastěji s R. Slánským, A. Zápotockým a V. Širokým, a své názory předkládal předsednictvu ke schválení. Z této skupiny se později zrodilo jádro politického sekretariátu.

Členy předsednictva ÚV po X. sjezdu do roku 1954 byli: Bareš (do února 1952), Baštovanský (do ledna 1952), David, Dolanský, Ďuriš, Erban, Fielinger, Frank (do 23.5.1952), Gottwald, Jankovcová, John, Kliment, Kopecký, Kopřiva, Krosnář, Nejedlý, Nosek, Slánský (do 6.12.1951), Šmrkovský (do 26.6.1951), Široký, Švermová (do 21.2.1951), Zápotocký, Dodatečně byli zvoleni K. Bacílek a A. Čepička (6. září 1951), A. Novotný (6. prosince 1951).

Politický sekretariát byl ustaven 6. září 1951. Soustředil v sobě veškerou moc ve straně a ve státě a padá na něj tedy také plná odpovědnost. Jeho členy se stali: K. Bacílek, A. Čepička, J. Dolanský, Kl. Gottwald, R. Slánský (do 6.12.1951), V. Široký, A. Zápotocký. 6. prosince 1951 byli dodatečně zvoleni A. Novotný a V. Kopecký. V rukou těchto osmi funkcionářů se koncentrovala veškerá moc v hospodářství, politice i kultuře nikým nekontrolovaná a nekontrolovatelná.

Sekretariát ÚV KSČ se zabýval převážně otázkami vnitřního života strany. Často ovšem svou pravomoc překračoval a rozhodoval i o záležitostech, jež spadaly do kompetence předsednictva. Členy sekretariátu od 29.5.1949 byli: G. Bareš, Š. Baštovanský, J. Frank, Kl. Gottwald, L. Kopřiva, R. Slánský, M. Švermová (do 21.2.1951). Tento orgán zanikl

6. září 1951, kdy ho nahradil organizační sekretariát ve složení: G. Bareš (do února 1952), Š. Baštovanský (do ledna 1952), V. David, J. Frank (do 23.5.1952), Kl. Gottwald, J. Hendrych (do roku 1952), A. Novotný.

Ke struktuře stranických orgánů, zvláště nejvyšších, připomeňme, že po Únoru existovala řada různých pětiek, trojek a jiných pomocných útvarů při předsednictvu ÚV. Ty si osobovaly právo samy rozhodovat a nahrazovat volené orgány. Tyto útvary však brzy zanikly. Jejich úlohu v poněkud pozměněné podobě převzal stranický aparát. Některé trojky či pětky, jako např. bezpečnostní, však zůstaly, v tématu našeho rozboru sehrály významnou roli.

Zvláštní, možno říci výsostné, postavení v politickém systému měla také Bezpečnost, přesněji některé její složky. Již před únorem 1948, v době vyostřených rozporů v zemi, se Bezpečnost vymykala kontrole vlády. Po Únoru tento proces u některých složek Bezpečnosti se prohluboval. O otázkách Bezpečnosti vláda nejednala a o její činnosti nevěděla. Také vedoucí stranické orgány nebyly informovány a neprováděly kontrolu její činnosti. Řídícím orgánem se stala bezpečnostní pětka a porady s Kl. Gottwaldem, později rozhodoval o některých krocích Bezpečnosti politický sekretariát.

Situace se vyvíjela tak, že složky Státní bezpečnosti měly zájem vyniknout se jakékoli kontrole. Přitom v této souvislosti nezkoumáme, zda šlo o záměr některých pracovníků Bezpečnosti, nebo zda tento stav vznikl realizací směrnic vysokých stranických funkcionářů. Oprávněnou kontrolu své činnosti prostřednictvím soudu a prokuratury Státní bezpečnosti postupně zcela vyloučila.

Ovšem proces postupoval dále. Emancipace Státní bezpečnosti od státních a stranických orgánů se změnila v nadřazenost nad ně. Zvláště po příchodu sovětských expertů se tento pochod urychloval. Ovšem tím se i vztah mezi bezpečnostní pětkou a úzkým okruhem funkcionářů (později politickým sekretariátem) na jedné a bezpečnostními orgány na druhé straně stával složitějším. Bezpečnostní orgány obdržely právo rozhodovat o řadě kádrových otázek i takových státních a stranických funkcionářů. Ovšem rozhodovaly mnohem víc. Nepřímo ovlivňovaly politickou linii státu, neboť zaměřovaly výslechy a zatýkání na určité skupiny funkcionářů, které převážně určovala sama Bezpečnost, a tím zasahovaly do politiky. Dále tím, že vytvářela atmosféru napětí, psychózu strachu, v nichž se politika uskutečňovala. Konečně Bezpečnost také svoje kroky - zatýkání, procesy - politicky zdůvodňovala, a tím prováděla kritiku politické linie. Určité její směry prohlašovala za nepřátelské, a tak, do značné míry předurčovala osud budoucích politických koncepcí. Stranické orgány, které rozhodovaly o opatřeních, jež Bezpečnost předkládala, schvalovaly její kroky vycházely z výpovědí, jež získala, vymyslela si a vynutila na vězňených, byly tedy na ní značně závislé. Současně však stranické orgány dávaly politické směrnice a pokyny, ovlivňovaly směr činnosti bezpečnostních složek.

Mimořádné postavení ve Státní bezpečnosti měla skupina pro potírání nepřátel ve straně. Její členové se necítili absolutně nikomu podřízeni. Svou pozici spatřovali ještě nad vedením strany a byli vůči všem stranickým funkcionářům, orgánům i komunistům nedůvěřiví a podezřívaví. Cítili se být

jedinými vykonavateli Gottwaldových pokynů o ochraně strany a socialismu, jedinou uznávanou autoritou pro ně byli sovětští poradci. K. Šváb funkci této skupiny charakterizoval takto: Ve straně je nepřítel a my ho na přání s. Gottwalda máme odhalit.

Poučnorový politický systém se rodil ze studené války, z doby velkého mezinárodně politického napětí a rovněž ze silného sociálního a politického napětí vnitřního. Tomu odpovídal, sloužil a také sám nové zdroje napětí vyvolával. V důsledku toho se prosadila na čelné místo v mocenském mechanismu Bezpečnost, armáda a vůbec potlačovací orgány. Ty pak měly schopnost neustále samy reprodukovat napětí, obnovovat zdroje své existence a zdůvodňovat si tak své opodstatnění. Proto společenské napětí a neklid je tomuto politickému systému vlastní. Napětí jej zrodilo a on je zase násobí, vyhrocuje do střetnutí a neustále opakuje. Nemohou bez sebe existovat, jsou spolu silou dialektiky života spojeny. Taková je tedy vzájemná vazba politického, sociálního napětí a politického systému, z jejichž syntézy vyrůstaly politické procesy, politická střetnutí, bez nichž nemohl systém existovat.